

Grönsta prästgård och Täcka udden

Bakgrund

På 1650-talet donerades Grönsta torp till kyrkan som kaplansboställe, motsvarande senare tiders komministerboställe. Under drygt 250 år var Grönsta komministergård i Lidingö annexförsamling som lydde under Danderyds pastorat. År 1907 blev Lidingö upphöjt till ett eget pastorat och Grönsta komministergård omvandlades då till boställe för kyrkoherden. En för den tiden modern stor prästgårdsbyggnad i villastil uppfördes i närheten av den gamla prästgården. I dag äger Lidingö stad Grönsta före detta prästgård. Numera inrymmer den äldre prästgårdsbyggnaden förskoleverksamhet. Även kyrkoherdebostället har upphört att vara prästgård som också inkluderade pastorsexpedition. Byggnaden används i dag bland annat för uthyrning.

Uppfinnaren Carl Rickard Nyberg (1858-1939), "Flyg-Nyberg" kallad, var bosatt och verksam ute på Täcka udden. I början av sin karriär uppfann och utvecklade Nyberg den fotogendrivna blåslampan som användes till råoljemotorer och då inte minst till tändkulemotorer. På Lidingö arbetade Nyberg med att utveckla ett svenskt flygplan. Flygexperimenten utfördes intill hans bostad på Täcka udden från ca 1900 till in på 1910-talet. Där lät Nyberg 1908 uppföra en experimentverkstad och Sveriges första flyghangar. De första lyckosamma proven i Sverige med vinterflyg gjordes här 1913. Experimenten utfördes dels på en karusellbana av trä, dels om vintrarna på isen på Askrikefjärden. Framför allt användes hans ångmaskinsdrivna försöksflygplan "Flugan".

Nyberg lär ha uppfört i stort sett hela anläggningen med bostadsmiljö och verksamhetsbyggnader omkring år 1908. Numera är hangaren inredd till ateljé och bostad. I dag är bebyggelsemiljön på udden uppdelad på två fastigheter. Ur kulturmiljösynpunkt uppfattas bebyggelsemiljön som en enhet.

Beskrivning

Grönsta

Grönsta prästgård ligger på krönet och sluttningen av en markerad bergsrygg innanför Grönstaviken i Askrikefjärden. Sluttningarnas lövskog, bland annat med inslag av ek och andra ädellövträd, inrymmer gårdens före detta ängs- och hagmarker. Tallskogsdungar, bland annat med höga furor, avgränsar mot hållmark och bergknallar. Nedanför i söder öppnar sig en flack vidsträckt lerdalgång med före detta åkermark på gårdens gamla inägor.

Grönsta prästgård.

Gårdsanläggningen får en speciell karaktär genom att så många olika funktionella strukturer för en äldre prästgårdsmiljö finns i behåll i bebyggelsemönstret. Exempelvis det terränganpassade gårdsläget, den regelbundet upbyggda äldre mangården, den separata ekonomigården med jordbrukets många verksamhetsbyggnader, en gårdsdamm, en särskild fruktträdgård och små gårdsvägar. Det under 1900-talet uppförda större kyrkoherdebostället har anslutits väl till den äldre anläggningen, men har delvis en mer stadsvillabetonad inramning med trädgård med terrasserings och små planteringar. Samtliga byggnader på Grönsta har tegeltak vilket också ger karaktär.

De faluröda ekonomibygnaderna ligger samlade i en klunga i sluttningen längs infarten mot prästgården. Här finns flera karaktäristiska ekonomifunktioner för en äldre gårdsmiljö såsom ladugård, stall, loge, vagnbod och spannmålsmagasin. De är uteslutande från 1800-talet eller 1900-talets början, uppförda i timmer- eller stolpverkskonstruktion. Ekonomibygnaderna är i dag gårdsmiljöns mest välbevarade byggnader. De är av största betydelse för upplevelsen av Grönsta som en hel och sammanhållen äldre prästgårdsmiljö.

Mangården med den gamla manbyggnaden och två faluröda flyglar ligger i det gamla gårdsläget uppe på krönet. Den regelbundet uppbyggda mangården avgränsas med ett falurött spjälstaket med grind. Den äldre manbyggnaden är ett panelklätt timmerhus i en våning som flyttades till gården 1834. Huset flankeras av en timrad envåningsflygel som kan vara en köksbyggnad från 1600-talet och en av Lidingös äldsta byggnader. Både manbyggnaden och köksflygeln är hårt renoverade på senare år. Den andra flygeln är en knuttimrad bod från 1800-talet som har en ursprunglig karaktär i behåll.

Utanför mangården finns ett mindre bostadshus med prägel av ca 1890-1900 i en tidstypisk ljusmålad panelarkitektur med stor snickeriprydd veranda. Huset lär tidigare ha stått på platsen där kyrkoherdebostället uppfördes 1909 men blev då flyttat. Det före detta kyrkoherdebostället ligger högt på krönet ovanför den branta sjösluttningen. Den stora gulputsade byggnaden i villastil har bland annat tvärställda sidofrontoner, under ett valmtak med brutet fall. Kyrkoherdebostället har, i likhet med övriga bostadshus på Grönsta, förändrats vid sentida renoveringar. Helheten av den ursprungliga karaktären på den stora 1910-talsvillan finns dock i behåll.

I en trädunge sydväst om gården ligger ett före detta torpställe till Grönsta prästgård. Det före detta torpet ligger i ett karaktäristiskt närbeläget men ändå avgränsat läge i förhållande till huvudgården. Bostadshuset är en faluröd liten timrad enkel stuga från 1800-talet som senare har tillbyggt. Till bostadshuset hör uthus och en jordkällare.

Täcka udden

Strax nordost om prästgården ligger Täcka udden med den Nybergska anläggningen bland höga lövträd på den ganska flacka udden. Nyberg lät uppföra sin privatvilla med tillhörande uthus, bodar och brygganläggning ungefär samtidigt som hangar, experimentverkstad och båthus, kring år 1908. Även om en del av de enskilda byggnaderna bär lite olika formuttryck finns ett påtagligt enhetligt tidsmässigt samband i bebyggelsens utformning. Täcka udden är en mycket karaktärsfull bebyggelsemiljö som saknar motsvarighet för övrigt i Lidingö stad. Anläggningen är sedan 1985 förklarad som ett byggnadsminne.

Täcka udden med båthuset till vänster och flyghangaren till höger.

Sveriges första flyghangar är av trä och byggdes med gaveln mot sjösidan utformad som en reglerbar port. Det originellt svängda plåttaket är utformat för att tillvarata luftströmmarna från det vindkraftverk som ursprungligen var monterat på taket. Vindkraften drev en vidbyggd verkstadsbyggnad som inrymde experimentverkstaden. I direkt anslutning vid sjöstranden finns det stora båthuset. Längre in mot villan står det mycket välbevarade karaktäristiska Logementet, som bland annat har ett stort ljusinsläpp från taket.

Nybergsska villan bär stark amerikansk prägel med drag av så kallad "stick-style" (stick = spån). Villan har bland annat spåntäckt fasad, kubisk form, förhöjt mittparti, avrundade hörn och ett hörntorn.

Röda villan är ett mindre bostadshus som lär ha inrymt hushållerskans bostad. Det är en faluröd panelad byggnad under högt tälttak, på senare år renoverad och något tillbyggd.

Mycket karaktäristisk är även den lilla stenskodda tilläggsplatsen med brygga med en öppen spåntäckt överbyggnad, krönt av en karnisformad huv. Vid bryggan finns en välbevarad bod från 1900-talets början inklusive ett öppet båtskjul. Vidare finns en spåntäckt uteplats i form av en rotunda. En stor jordkällare står nära villan.

Övriga byggnader har faluröd fasad av spåntad panel, förutom några verksamhetsbyggnader med fasad av locklistpanel. Flera byggnader har tak täckta med falsad slät plåt (koppar i en del fall), inklusive flertalet av de tidstypiska bodarna med tälttak från 1900-talets början. Några övriga verksamhetsbyggnader och uthus har papptäckta tak. Påtagligt är att verksamhetsbyggnader och uthus har välbevarade exteriörer sedan 1900-talets början, inklusive brygga, bryggöverbyggnad och rotunda.

Sammanfattande värdering

Grönsta prästgård – Täcka udden utgör en särskilt värdefull kulturmiljö. Området omfattar dels Grönsta prästgård, dels flygpionjären Nybergs verksamhets- och bostadsmiljö på Täcka udden.

Grönsta prästgård blev på 1600-talet Lidingös komministerboställe. Det är en välbevarad agrarhistorisk miljö som i nuläget främst berör tidsperioden 1800-tal - 1900-tal. Med bevarade mangårds- och ekonomibygnader ger Grönsta prästgård fortfarande ett tydligt helhetsintryck av en prästgård från självhushållets tid i bondesamhället. Prästgården från 1900-talets början återspeglar både boställsväsendets modernisering och Lidingös första stadshistoriska expansion. De många ekonomibygnaderna är bland de mest ursprungligt bevarade gårdsbyggnaderna på Lidingö i dag. Ur stadshistorisk synpunkt är Grönsta prästgårdsmiljö som helhet av stor kulturhistorisk betydelse för Lidingö.

Täcka udden med sin starka kommunikations- och teknikhistoriska förankring i svenskt motorflyg är unikt både på Lidingö och i Sverige. Det är även en byggnads- och personhistoriskt mycket intressant villa- och verksamhetsmiljö från 1900-talets början. Ur ett internationellt perspektiv är Täcka Udden bland de äldsta minnesmärkena från motorflygets historia. Täcka udden är numera skyddat som byggnadsminne enligt kulturmiljölagen.

Miljön är uppmärksammad som kulturmiljö i "Lidingö – Kulturhistoriska miljöer" (Stockholms Länsmuseum, 1990). Området ingår i "Lidingö gröna kulturmiljöer" (2013).

Karaktärsdrag

Grönsta prästgård

- Omgivande lövskogsmark med före detta inägor.
- Agrar bebyggelse i typiskt högt terrängläge i landskapet.
- Den samlade bebyggelsen i relation till omgivande öppna landskap.
- Den regelbundet uppbyggda småskaliga mangården till gamla prästgården. Ursprunglig byggnadsvolym, fasadmaterial, färgsättning, snickerier, fönsterformer, entrépartier, takform och taktäckning (alla tak har tegelpannor) och skorstenar.
- Den mycket välbevarade och mångfasetterade ekonomibebyggelsen med en mängd agrara faluröda ekonomi- och uthusbyggnader.
- Det faluröda panelade lilla prästgårdstorpet med enkelstuga, uthus och källare.
- Det lilla bostadshuset från sent 1800-tal i ljusmålad panelarkitektur med dess fruktträdgård, planteringar och gårdsdamm.
- Kyrkoherdeboställets stadsvillakaraktär från 1900-talets början.

Täcka udden

- Samlad villa- och verksamhetsbebyggelse på flack udde med lövgrönka.
- Tidigt 1900-tal och småskalighet dominerar helt.
- Villa Nyberg i amerikansk "stick style" med kubisk form, avrundade hörn, hörntorn och förhöjt mittparti.
- Röda villan med faluröd spåntad panel och tälttak.
- De många faluröda fasspåtpanelade eller locklistpanelade bodarna med ursprunglig exteriör samt flertalet bod- och uthustak är tälttak med falsad slät plåt/kopparplåt eller papptäckning.
- Karaktäristiskt utformat båtskjul med stensködd tilläggsplats.
- Bryggan med öppen ljusbrun spåntäckt överbyggnad och karnisformad tornhuv.
- Uteplats i form av ljusbrun spåntäckt rotunda.
- Stor jordkällare med stenfront.

- Flyghangaren med sin stora gavel mot sjösidan och originellt svängda plåttak är jämte båthuset och det mycket ursprungliga Logementet utpräglade karaktärsbyggnader.

Råd och riktlinjer

Förutom vad som anges i Lidingös kulturmiljöprogram Del 1 gällande vård och underhåll av byggnader ges följande råd:

- Kulturlandskapet runt prästgården med dessfruktträdgård, lövskog och före detta inägor bör bevaras och underhållas så att det inte växer igen. Äldre träd bör endast fällas i naturvårdssyfte.
- Bebyggelsemiljön vid Grönsta prästgård med mangårdsbyggnad och flertalet ekonomibygnader bör vårdas och underhållas med traditionella material och metoder för att säkerställa att områdets kulturhistoriska värden består.
- Äldre byggnadsdetaljer bör värnas, exempelvis fönster och dörrar/portar i originalutförande. Ursprunglig färgsättning bör vara vägledande vid ommålning.
- Sommarvillornas stora tomter bör inte styckas av.
- Täcka udden med tillhörande byggnader, flyghangaren, båthus och logement från 1900-talets början bör bevaras och underhållas med traditionella material och metoder. Även brygga och strandskoning bör underhållas med traditionella material och metoder.
- Miljön som helhet är känslig för förändringar och antikvarisk sakkunnig bör medverka vid ändringar som påverkar det kulturhistoriska värdet.